

EESTI JA VENE ELEMENDID EESTI NSV KIRDEOSA ELANIKKONNA MATERIAALSES KULTUURIS

A. MOORA

Vene ja eesti rahvas on sajandite kestel olnud sõbralikus vastastikus läbikäimises. Selle tulemusena on mõlemad rahvad teineteiselt omandanud rohkesti mitmesugust kultuurivara. Iseäranis on eesti rahva kultuur suuresti rikastunud vene rahvalt saadud varade kaudu. Erilist huvi vene ja eesti rahva põliste suhete käsitlemisele pakub mõlema rahva piirilähedaste alade uurimine. Siin võime jälgida mitte ainult vastastikust kultuurielementide üleminekut, vaid ka nende rahvaste vahetut kokkupuutumist, etniliste seganähtuste tekkimist. Siin võime kõige otsesemalt selgitada neid tegureid, mis soodustasid vastastikust kultuurivarade omandamist.

Üheks niisuguseks huvitavaks kokkupuutealaks on Eesti NSV kirdeosa, kus vene ja eesti elanikkond on sajandite vältel asunud mitte ainult kõrvuti, vaid osalt ka üksteise seas. Seepärast võttiski NSV Liidu Teaduste Akadeemia Etnograafia Instituut koos Eesti NSV Teaduste Akadeemia asutustega 1952. aastal selle piirkonna üheks uurimisalaks.

Tsaari-Venemaa ja kodanliku Eesti tingimustes ei pööratud vene ja eesti rahva vastastikuste suhete küsimusele mingit tähelepanu, neid ignoreeriti sihilikult. Ei osutatud huvi ka nimetatud piirkonna omapäraste kultuuriliste ja etniliste nähtuste vastu. Neid märgiti vaid pooleldi pilgates kui kurioosumeid. Eesti etnograafilise materjali keskmesse hoiukohta, ENSV TA Etnograafia Muuseumi on tol perioodil sellelt alalt kogutud vaid üksikuid juhuslikke esemeid, mõningaid ühekülgeid teatmeid ja mõnedest küladest ehituste plaane, kuid ilma igasuguste elu-oluliste andmeteta. Täiesti puudusid andmed, mis oleksid valgustanud mõlema rahva vastastikust suhtlemist ja selle ajalugu.

1952. aastal korraldatud ekspeditsioonil tuli seepärast asuda materjalide kogumisele algusest peale. Sellel aastal kogutud aines käsitleb Jõhvi rajooni nelja lõunapoolsesse külanõukogusse (Vaikla, Katase, Iisaku ja Jõuga) kuuluva 7 kolhoosi ala 22 küla (Jõuga, Sõrumäe, Tammetaguse, Koldamäe, Kaleva, Lipniku, Täriverre, Taga- ja Ees-Varesmetsa, Iisaku I ja II, Kasevälja, Allika, Sälliku, Vaikla, Pootsiku, Alajõe, Katase, Uusküla, Kuru, Kauksi, Lõppe ja Metsküla (Vaabu)).

Kõik nimetatud külad kuulusid XIX sajandi lõpuni, osalt isegi veel XX sajandi algul alles mõisatele. Nende elanikkond koosnes talurentnikest-peremeestest, kandimeestest ja sulastest. Talurentnikud maksid mõisale raharenti. Kandimehed, keda siin nimetati tündrimaameesteks (vene keeles полудёнки), tegid tegu 3 päeva nädalas. Alajõe kaluriküla elanikud olid suures enamuses endised väikeste linnade, nagu Paide, Rakvere, Valmiera või Gdovi kodanikud.

Talude müük mõisate poolt algas 1890. aasta paiku, 1913. aastaks oli see põhiliselt lõpetatud. Võrreldes muu Eesti alaga, polnud talude krundid siin suured. Nende suurus oli tavaliselt 14—30 ha, ainult üksikud talud ulatusid 50—60 ha-ni. Olgu märgitud, et tälumaast moodustas suurema osa mets, karjamaad ja sood. Põllumaad oli taludel 3—15 ha.

Pärast ostu püüdsid kõik talud oma põlde suurendada, harides üles metsa- ja karjamaid. Vaadeldavale piirkonnale on iseloomulik, et siin suurem osa talusid hiljem jagunes pärijate vahel. Selle tagajärjel killunesid nn. vanade külade talud juba käesoleva sajandi algul paljudeks väikemajanditeks. Enne kollektiviseerimist oli enamikul majanditest põldu vaid 3 ha ümber.

1920-ndatel aastatel tekkis kodanliku maaseaduse alusel endistele mõisamaadele rida uusi asulaid nagu Kasevälja, Allika, Lipniku ja Kaleva. Ka need koosnesid suures enamuses väikemajapidamistest, kuna maapuuduse tõttu ja kulaklusele odava tööjõu kindlustamiseks jagati mõisamaad pisikesteks kruntideks.

Peipsi järve äärses Alajõe külas omasid umbes 50 kaluriperet hoopis vähe maad või olid täiesti maata. Ka teised järveäärsed külad koosnesid kodanliku diktatuuri perioodil suures enamuses kas maata või vähese maaga majapidamistest.

1940. aastal andis Nõukogude võim siingi maata ja vähese maaga talurahvale maad.

1949. a. sai murranguliseks aastaks kogu Eesti talurahvale. Sel aastal toimus talurahva massiline üleminek endistelt mahajäänud individuaalmajapidamistelt kollektiivsele majapidamisele. 1949. aastal ühines ka kirjeldatava ala talurahvas kolhoosidesse. Alguses asutas iga küla omaette põllumajandusliku artelli, kuid alates 1951. aastast, pärast väikeste kolhooside ühinemist, töötab uuritud alal 7 kolhoosi: „Tee Kommunismile”, „Sotsialismi Tee”, „Kalev”, „Kalevipoeg”, „Uue Jõuga”, „Esimene Mai” ja „Peipsi Laine”. Neist „Esimene Mai”, kuhu kuuluvad Alajõe, Katase ja Uusküla, on kalurikolhoos, „Peipsi Laine”, kuhu kuuluvad Kuru ja Kauksi küla, on segatootmisega kolhoos ühe kaluri- ja kahe põllumajandusbrigadiga. Teised kolhoosid on kõik puhtpõllumajanduslikud artellid.

Nimetatud kolhoosidel on maad igapähele 1200—2052 ha, millest aga ainult 138—340 ha on põllumaad. Igasse kolhoosi kuulub 50—90 perekonda. Võrreldes kollektiivsete majapidamiste produktiooni endiste individuaalmajandite toodanguga, leiame selles teatavaid struktuuri muudatusi: lina siinsed kolhoosid enam ei kasvata, kartuli kõrval kasvatatakse rukist ja teisi teravilju. Märgitav on eriti aianduse, köögiviljakasvatuse ja ühisloomakasvatuse kiire areng.

Peatume küsimusel elanikkonna etnilisest koosseisust. Välja arvatud järveäärsete külade (Alajõe, Katase, Uusküla ja Kuru) rahvas, peavad kõigi teiste külade elanikud endid põlisteks eestlasteks. Tegelikult aga on kaardile (joon. 1) ristikestega märgitud küldes varem elanud segaelanikkond. Nende külade rahvast nimetati varem „poluvertsikuteks”, missugune nimetus ulatus isegi kirjandusse¹. Seda nimetust peab aga rahvas ise solvavaks. Käesolevas ülevaates nimetatakse endise segaasustusega külade elanikke kohaliku peakeskuse järgi Iisaku elanikeks või Iisaku eestlasteks ja vastavaid külasid Iisaku küladeks.

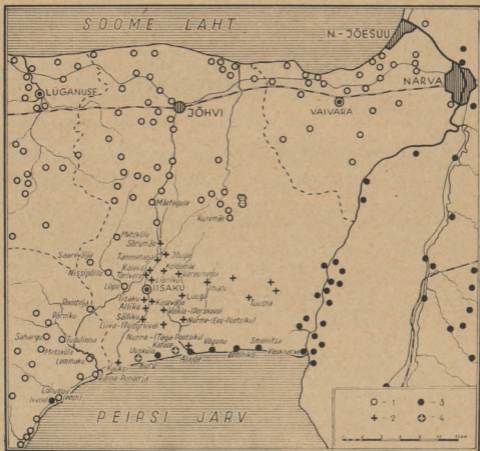
Peipsiäärsetest küladest on Alajõe ja Uusküla vene elanikkonnaga külad, kus leidub vaid üksikuid eesti perekondi. Katase ja Kuru on segaelanikkonnaga külad, kusjuures Katases on praegu enamuses venelased, Kurus

¹ Ю. Трусман, Исацкие полуверцы в Эстляндской губернии. Временник Эстляндской губернии. Книга II, Ревель 1895.

aga eestlased. Pärast Suurt Isamaasõda on üksikuid vene ja ingeri perekondi asunud ka mõnesse eesti küllasse.

Enne kui teha kokkuvõtet etniliste ja etnograafiliste nähtuste hilisemast arenemisest, esitame kõnesoleva ala kohta mõned ajaloolised andmed.

Vaadeldav ala oli XIII sajandil Virumaa kõige idapoolsema kihelkonna — Alutaguse — naabruses. Hiljem kuulus ta Jõhvi kihelkonda. 1866. aastal

Joon. 1. Jõhvi rajooni kaart. Eraldi on ära tähendatud asulad, kust ekspeditsiooni poolt koguti andmeid: 1 — põlisest eesti küllad; 2 — Iisaku eestlaste küllad; 3 — vene küllad; 4 — eesti-vene segaelanikkonnaga küllad.

kujundati see aga ühes Viru-Jaagupile kuulunud Tudulinna ja iseseisvaks Iisaku kihelkonnaks.

Endise Virumaa ala jaguneb oma looduslike tingimuste poolest kahte erinevasse ossa. Põhjapoolne, Soome lahe äärne osa on kõrgem. Selles piirkonnas oli juba alates vähemalt viimase aastatuhande keskelt e. m. a. maaharimisest ja karjakasvatusest elatuv rahvastik. Nimetatud ajast kuni taanisaksa feodaalsete anastajate sissetungini XIII sajandil võib selles Virumaa osas tihedalt leida eesti hõimudele omaseid arheoloogilisi mälestusmärke.

Kagupoolne osa Virumaast, Peipsi järve rannik koos teatud piirkonnaga sellest põhja pool on madal. See ala oli pärastjääaegse perioodi alguses üle ujutatud järve poolt, mis hiljem taandus lõuna suunas. Üleujutuse jälgedena laiuvad siin laialdased sood, mille üle kerkivad piklikud paralleelselt

kulgevad liivased vallseljakud, endised järve rannamoodustised. Neile liivastele seljakutele keset soid ja parimetsa ongi tekkinud praegune asustus.

Arheoloogiliste andmete põhjal asustati see vana Virumaa lõunapoolsem osa võrdlemisi hilja — alles m. a. XII sajandil. Siia ilmuvad novgorodipäraseid kääpad, mis oma kujult, ehituselt ja inventarilt järsult erinevad muu Virumaa ja ka kogu muu Eesti kalmetest. Praegu teadaolevate andmete järgi leidub neid kääpaid Jõuga, Pühtitsa ja Kuru küla juures, Kurust ulatuvad nad veel edela poole kuni Vadi küalani Avinurmes. Hiljuti avaldas V. V. Sedov neist kääpait Novgorodimaa loodeosades saadud arheoloogiliste ja antropoloogiliste materjalide uurimise tulemused². Sedov eraldab nende seas kolm gruppi, millest ühte peab slaavi-, teist vadjapäraseks ja kolmandat segarühmaks. ENSV TA Ajaloo Instituudi noorema teadusliku töötaja Karin Marki suulistel andmetel, kes on uurinud Jõuga ja Pühtitsa kääbaste luustikke, kuuluvad need Sedovi segatüübi hulka.

Põhja-Eesti kohta käiv vanim asustusajalooline allikas, XIII sajandi esimeselt poolelt pärinev Taani Hindamise Raamat ei maini külasid lõunapoolses Alutagusel. Nähtavasti alistasid taani-saksa anastajad selle hõreda asustusega piirkonna põhjapoolsetest põlistest eesti küladest mõnevõrra hiljem.

XVI sajandi keskelt säilinud väheste kirjalike dokumentide järgi otsustades oli vaadeldava ala keskosas ülekaalus eesti asustus, Peipsi rannikul, vähemalt selle idapoolses osas, elasid aga venelased.

XVIII sajandi allikad, eriti rootsiaegsed Alutaguse mõisate maanimistud, mainivad venelasi selle piirkonna lõunaosas — Rannapungerja ja Pootsiku (nüüdses Nurme) külas, aga ka Pagari mõisa alal, mis hõlmas Jõuga, Tammetaguse, Sõrumäe ja teisi naabruses olevaid külasid. Tuleb aga arvestada seda, et need allikad nimetavad elanikke venelasteks mitte ainult keele tunnuse järgi, vaid ka usulise kuuluvuse järgi. Seetõttu võidi venelasteks nimetada ka vene-õigeusulisi ingerlasi ja vadjalasi.

Alutagusesse elama asunud venelased on õige varakult ristitud luteri usku, mis nähtub sellest, et XVII sajandil saadetakse Jõhvi pastorile eeskiri vene keele õppimiseks, et ta lisaku venelastele saaks jutlustada nende emakeeles.

Alates XVIII sajandist täiendab kirjalike allikate teateid juba rahvatraditsioon. Rahvapärimumuste põhjal peab osa lisaku eestlasi end põlisteks kohalikeks elanikeks. Teine osa teab aga rääkida oma esivanemate tulekust siia mujalt, pärast sõdasid või põgenikena kas mõisnikkude vägivalla või soldatiks andmise eest. Rahvapärimumused, mis on üles kirjutatud 1894. aastal³, räägivad perekondadest, kelle esiisad olevat asunud siia elama 6—10 põlve tagasi Novgorodist, Pskovist või Narva jõe tagant. 1940. ja 1952. aastal üleskirjutatud pärimumused nimetavad elanikke veel tulnukatena Sedovist ja Poolamaalt.

Nagu nähtub 1952. aastal üksikute külade elanike kohta kogutud andmeist, säilitasid venelased oma keele kõige kauemini Vaiklas (end. Porskovos). Teistes küldes eestistusid nad varemini. Seetõttu mäletatakse vene elanikke praegu peaaesjalikult ainult Vaiklast.

Möödunud sajandi lõpul, alates talude müümisest, on märgata ka eesti elementide juurdevoolu mujalt, Virumaa lääneosast, samuti ka Tartumaa põhjapoolsetest valdadest. Et juurdetulijaid eestlasi siin peeti võõrasteks, näitab see, et neid siin on kohati hüütud tšuhnadeks⁴. Vene naisi on käesoleva sajandi alguseni abiellumise kaudu juurde tulnud Vaiklasse, kõnele-

² В. В. Седов, Антропологические типы населения северо-западных земель Великого Новгорода. Краткие сообщения Института этнографии, вып. XV, 1952, стр. 72 и сл.

³ Ю. Трусов, mainitud teos, lk. 5 ja edasi.

⁴ Andmed saadud „Uue Jõuga“ kolhoosist Koldamäe külast, Ekateriina Teedlat.

mata Peipsiäärsetest küladest. Nad on olnud pärit Gdovi maakonnast, vene küladest Narva jõe ülemjooksul ja isegi Pskovist.

Kogutud andmete järgi on Iisaku ümbruses veel praeguse keskealise põlve vanaisadest ja -emadest paljud kodus omavahel rääkinud vene keelt. Üldse mõistab elanike vanem põlv, 50-aastased inimesed ja vanemad, suurelt jaolt vene keelt. Kuid ainult osal on see oskus pärit kodust, vanematelt, teistel on see omandatud läbikäimisest kohalike venelastega, osalt ka kooli kaudu. Kolmekümneaastased mõistavad vene keelt kõige vähem, mis on tingitud kodanliku diktatuuri aegsest poliitikast, mis vene keelt kõigiti tagasi tõrjus. 1952. aastal saadud teadete kohaselt räägivad veel praegugi mõned 70—80-aastased vanad isekeski meelsamini vene keelt. Nende keel aga on omapärane segu vene ja eesti keele sõnadest ja grammatilistest vormidest. Truusman märgib, et 1890-ndate aastate algul on Porskovos (nüüdses Vaiklas), vaatamata kooli ja kiriku tugevale eestistavale mõjule, lauldud veel vene rahvalaule. Kuid seda on tehtud juba vargsi ja häbelikult, et õpetajad ja hõrrased ei kuuleks ⁵.

Uuritud piirkonna külad olid möödunud sajandini väikesed, koosnedes kuni talude määramiseni ainult vähestest taludest. Sama arv talusid oli seal nähtavasti juba kaua enne seda. Nii näiteks oli Tärivere külas XIX sajandil 9 talu ja niisama palju oli neid juba 1712. a.

Pärast talude väljaostmist jagunesid need varsti pärandamisel poegade vahel kas pooleks või mitmeks. Olgu tähendatud, et talude nii üldist jagamist poegade vahel me mujal Eestis ei kohta, see esineb üldiselt veel vaid Eesti kagupiiril ja selles näib ilmnevat vene mõju.

Talude jagamise tagajärjel pärijate poegade vahel oli külates enne kollektiviseerimist terveid rühmi samanimelisi naaberperemehi. Esitame näitena Vaikla (end. Porskovo) küla, mida teiste külade elanikud nimetavad „vene nurgaks” või „poolvenelaste külaks”. Praegu on Vaiklas umbes 35 kolhoosipere majapidamist (endist üksikmajandit). Viimase 30 aasta jooksul ei ole Vaiklas enam uusi majapidamisi juurde tekkinud. Kuid möödunud sajandil oli selles külas ainult 6—7 talu, mis asetsesid mõlemal pool teed üksteisest eemal. Vaikla küla elanike perekonnanimedeks olid: Karp, Subka, Fedka, Nimviitski, Sevlinski, Rebina, Sellik ja Peep. Peebud on siia elama asunud hiljem, tulles lisakust, kust nende esiisa olevat mõisniku poolt välja aetud. Karbi suguvõsa on pärit Paleku talust. Perekonna traditsiooni järgi on nende esiisa siia tulnud Poolamaalt (võrdle Paleku — поляк). Hiljem on see suguvõsa hargnenud Paleku, Kamaroki ja Griina Karpideks, kes omakorda jagunesid mitmeks perekonnaks; nii näiteks on nende üheks haruks nn. Juurina omad.

Igal talul oli hiljem, kodanliku diktatuuri ajal, oma ametlik nimi, kuid rahvas seda ei tarvitanud ega tundnudki. Karpide talud asetsesid kõik ühel-pool teed, 3—4 talu ühes rühmas, endise ühise, hiljem ärajagatud talu maal. Nii on 7 Griina Karpide väikest majandit tekkinud ühest 47-tiinulisest talust. Viis Fedka nimelist perekonda kandsid kõik hüüdnime „Molotoki omad”.

Vaikla külas oli ka venekeelseid kohanimesid, näiteks Kosternitsa mägi, Griina mägi, Babina mägi. Kodanliku diktatuuri ajal muudeti suurem osa Iisaku venekeelseid perekonna- ja kohanimesid eestipärasteks.

Samasugust üleminekut ühelt keelelt teisele, kuid vastupidises suunas, näeme Peipsiäärsetes vene külates. Ka Katase küla venelaste hulka on segunenud eestlasi. Nii oli perekond Štšeberini vanaisa eestlane, perekonnanimega Sõber. See nimi muutus hiljem Seberiks ja viimaks Štšeberiniks. Samasuguse muudatuse on läbi teinud ka perekonnanimi Selkovski, mille algkujuks on eesti Salk.

⁵ Ю. Труссман, mainitud teos, lk. 5.

Uusküla on nime järgi otsustades tekkinud teistest rannaküladest hiljem. Traditsioonikohaselt on üks küla rajajatest olnud Garnovide esiisa, päritolult eestlane, kes läks üle ap.-õigeusku ja vene keelele. Et selle, nagu naaberküla Katasegi elanikud võrsuvad vähestest algeist perekondadest, näitab asjaolu, et neis mitmeid perekondi nimetatakse ühise hüüdnimega куст Гарновых, куст Бондаревых jne.

Uuritaval alal näeme seega kaht paralleelset etnilise assimileerumise protsessi. Rannaäärsetes külates, välja arvatud Kuru ja Kauksi, toimus ja toimub praegu eestlaste venestumine. Mujal aga, kus rahvas tegeleb põllumajandusega, toimus vastupidine protsess: venelased omandasid ajajooksul eesti keele.

Need mõlemad protsessid kiirenesid kapitalistlike suhete arenemisega. Rannaäärset kalurikülad seisid põlistest aegadest peale tihedas kontaktis Narva jõe ülemjooksu ja Peipsi idaranniku vene küladega. Tuleb mainida, et nende peipsiäärsete külade vene kalurid läksid juba ammu üle arenenumale kutselisele kalandusele. Nende artellides kujunesid ka juba XIX sajandi esimese poole lõpuks kapitalistlikud suhted. Rannaäärsetesse küladesse asunud eestlased omandasid venelastelt mitte üksnes nende arenemat tööskust ja täielikumaid tootmisriistu, vaid liitusid ka nende tööorganisatsiooniga, artellidesse ja astusid seega kõige tihedamatesse sidemetesse venelastega. Väga olulist osa etendas siin ka õigeusk, millega mitmeti olid seotud venelaste elu-olu ja kombestiku omapärased nähtused.

Seevastu vene talupojad, kes asusid eesti või segarahvastikuga küladesse, olid sunnitud mitte üksnes alluma mõisate töökorraldusele, vaid pidid ka elama asuma üksteisest lahus olevaisse taludesse. Peale selle pidid vene talupojad õige vara, nähtavasti juba XVII sajandil, vastu võtma luteriusu. Baltimaade luteriusulises ümbruses oli vene-õigeusk venelastele üheks oluliseks rahvuse tunnuseks. Usuvahetusega see tunnus kadus. Kahtlemata mõjus luteriusu kirik kaasa ka selleks, et protestantlikud venelased kaotasid oma keele ja assimileerusid teiste kohalike protestantidega, s. o. eestlastega. Seda iseloomustab näiteks nende ridade autori poolt kuulud ütlus ühe mehe venelase naise kohta, et „ta ristas end eestlaseks“.

Segarahvastiku väiksearvuline jõukam kiht — maakodanlus — assimileerus teistest varem. Selle kihi klassihuvud sundisid teda liituma arvukama eesti maakodanlusega. Hiljem levitas kodanlus ühes valitseva mõisnikeklassiga arvamist venekeelse kehvema rahva ebavõrdsusest, sundides seega viimast end lahti ütlemas oma keelest ja rahvuslikest iseärasustest. Selle ebavõrdsusetunde igandeid võib veel praegugi leida üksikute Iisaku eestlaste juures.

Kuidas avaldub Iisaku elanikkonna mitmesugune etniline koosseis ja selle toimunud muudatused tema ainelises kultuuris?

Iisaku eestlaste peamiselt elatusalal — põllunduses — ei ole muu Eesti alaga võrreldes märgata suuri lahkuminekuid, kuigi üksikuid erinevusi on olemas.

Iisaku metsarikkal alal mäletab rahvas niihästi ale kui ka kütise tegemist. Künneriistadest kasutati ja kasutatakse kartulimuldamiseks kohati veel praegugi lühikeste sirgete aistega, kurgedeta harkatra. See adratüüp on levinud idapoolses Eestis, eriti kaguosas. Läänepoolsele Virumaale oli see tüüp üldiselt võõras. Üksikuil puhkudel on Iisakus tarvitatud kõvera künni- ehk rauapuuga atra, mida kohtame ida pool Narva jõge. Atra nimetatakse kohati ka vene keeles eestikeelse nimetusega аркада. Vaiklas ja Kurus nimetati teda vene keeles ругачулка, teistes külates ругач, ругачи, aga ka соха, või маленькая соха. Äketest tarvitati raamäket.

Viljakoristamine ja heinaniitmine toimus aastat kolmkümmend tagasi veel käsitsi. Oli kasutusel ja on metsaheinamail veel praegugi kasutusel

sirge lõega vikat. Kesk- ja Lääne-Eesti pulga ja karguga kõverat lütt ei mäletata.

Rukkivihud pandi hakkidesse, milles aga oli vähe vihke (ca 10) ja mida nimetati *viisik*, vene keeles кило. Rukist rabati nagu Põhja-Eestiski vihke vastu seina lüües. Rabamispinki, mida Lõuna-Eestis kasutati, siin ei tunta. Rukkirehte peksti *kuotidega*, mida vene keeles nimetati приузы. On andmeid, et vanasti tuulati Iisakus vilja seda kühvliga visates, hiljem tuulati aga nagu mujalgi Eestis, sarjaga, rehealuse väravas.

Karja karjatati, paiguti viimase ajani, küla poolt ühiselt. Ka praegu saavad mõnes külas kolhoosnikud oma lehmad ühise karjasega metsa.

Iisaku rahvas tarvitab ka vene keeles mitmeid eestikeelseid põllunduslikke ja karjanduslikke termineid. Näiteks vaod on ka vene keeles вагуши. Koort (siin *smetana*) hoiti kirnus, vene keeles кярнуша. Piima võeti kaasa lähkris (siinses vene keeles хляга). Tuleb öelda, et üldiselt on terminoloogia nii vene kui ka eesti keeles väga puudulik. Jääb mulje, nagu oleksid vanad venekeelsed terminid unustatud ja eestikeelseid pole jõutud omandada.

Iisaku rahva toidus on palju ühist vene rahva toiduga ja vene valmistamisviisidega. Sellele sarnasusele osutati eriti Vaikla küla suhtes, kuigi Vaikla elanikud ise tegid vahet oma ja vene toidu vahel. Nii näiteks kinnitati Vaiklas, et nemand on alati toitu valmistanud pliidil, venelased aga ahjus. Tegelikult aga ilmnes, et kogu Iisaku alal on valmistatud ja valmistatakse veel praegugi üsna mitmeid toite ahjus. Tuleb märkida, et kogu uuritud alal valmistatakse palju mitmesuguseid pirukaid, nii leiva- kui sajataignasse. Leivataignaga tehti liha-, kaalika- ja hapukapsapirukaid. Levinud on ka seente- ja kalapirukad, mis ilmselt osutab vene mõjule.

Omapäraseks nähtuseks on siin mitmesugused munaroad, nagu *munakärss* (praetud munad), munasupp, munavõi (hakitud keedetud munad segatud võiga). Samu toite kohtame ka teistes Kirde-Eesti rajoonides ning ka ingerlaste juures.

Kaerakilet, mis siin on üldiselt tuntud, nimetatakse küssel. Vanasti on valmistatud nn. *guša*'t, vene keeles рыца, mida mäletavad ainult veel üksikud vanad inimesed. Uhmris tõugatud suurmaile lisati herneid ja ube ja hautati potiga ahjus pehmeks. Dali järgi⁶ oli гуша, густая похлебка end. Novgorodi, Pskovi ja Tveri kubermangus otradest ja hernenestest puder. Teiselt poolt aga öeldi Iisakus, et see olnud uhmris tõugatud otradest keedetud puder. Sama seletus рыца kohta anti ka 1953. a. juunis Gdovi ümbruses. Kuremäe ümbruses olevat *kuusad*'eks nimetatud uhmris tõugatud suurmaid.

Selle ala iseärasuseks oli ka kanepipiima valmistamine, mis mujal Eestis väga harva esines. Aastat 60 tagasi tehti seda veel vaid Vaiklas-Porskos. Mujal nähtavasti oli see juba unustatud. Ahjus kuivatatud kanepiseemned tõugati uhmris puruks ja hõõruti siis-kausis piimale. Vett lisades söödi seda kanepipiima pudru ja leivaga. Isegi hapukapsasuppi on keedetud kanepipiimaga. Karjakasvatamise arenemisega kadus see komme ja säilis paiguti veel vaid kehvikute majapidamises, kus lehmi üldse ei olnud või kus oli ainult üks lehm.

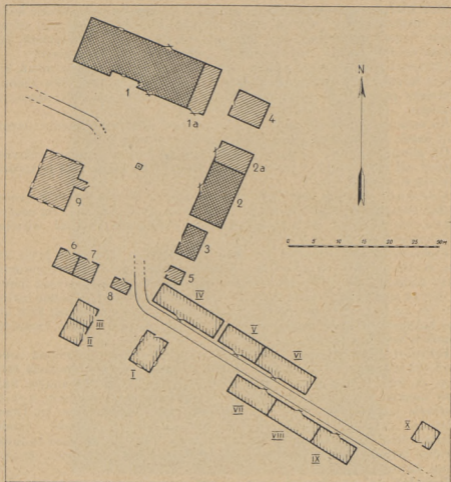
Kama valmistati vene moodi kaerajahust. Kui aga Iisakus sellest jahust keedeti paksu putru, siis nimetati seda ka vene keeles eesti nimetusega кама путру.

Väga levinud on kohupiim, mida siin nimetatakse venepäraselt *vorok* ehk *vorong*. Seda valmistatakse ka venemoeliselt ahjus. Kohupiimast tehakse tänaseni nn. *vorongi matska*'t (Gdovi ümbruses on varemalt kohupiima

⁶ В. И. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка, Петербург-Москва 1912, том I.

nimetatud amачka, Leningradi oblastis veega segatud kohupiima помачка). Seda valmistati kohupiimale mune, koort ja võid lisades ning ahjus potis küpsetades. Jõhvi rajooni kesk- ja lõunaosas on *amatska*'ks nimetatud kohutatud piima, millele oli segatud rõõska piima ja mida söödi lusikaga kartuli ja leiva kõrvale. Nimetus on kadumas, kuigi see toit esineb veel praegugi.

Samal viisil tehakse kartulipudrust ka *kartulimatskat*. Mõlemaid matskasid söödi paistekakkudega *lepjoška*'dega, mida igal hommikul ahju paistel

Joon. 2. Kolhoos „Uue Jõuga”, Koldamäe küla. Ühest talust võrsunud kahe venna hoonete paigutuse skeem. 1–3 — isatalust pärinevad hooned (ristiviirutusega); 1a, 2a, 4–9 — vanema venna poolt ehitatud hooned (põikiviirutusega); I–X — teise venna hooned, ehitatud piki karjatänavat (ääreviirutusega).

küpsetati. Selle paistekakuga ammutati potist matskat, öeldes, kui teisi seda sööma sunniti: *mak, mak!* On huvitav, et „mak, mak” öeldi lastele ka veel siis, kui oli juba üle mindud eesti keelele. „Mak” tuleb ilmselt vene sõnast *макать*.

Külade praeguses plaanis, välja arvatud Alajõe, ei ole vene jooni märgata. Mõnedel andmetel olid Jõuga küla talud enne küla põlemist XIX sajandi keskel asetsenud küla endisel kohal venepäraselt. Ka Tärivere

külas olid talud XIX sajandi keskel olnud tihedasti koos kahel pool laia küla-
teed, kusjuures elumajad asetsesid otsaga tee poole.

Üksikute talude õueplaani lisaku külades on üldiselt sama, mis mujalgi
Eestis. Hooned on paigutatud tavaliselt ümber nelinurkse lahtise õue. Sel-
les õueplaanis aga toimus muudatusi pärast talude jagamist pärijate vahel.
Sageli ehitas isa küll poegadele (vahel isegi kolmele) ühise elumaja, igale
perele eraldi sissekäiguga, kuid kõrvalhooned ehitas iga poeg endale eraldi.
Alati aga jäi isa rehi poegadele ühiseks kasutamiseks.

Maa kokkuhoidmiseks püstitasid pärijad tihti oma hooned endisele kodu-
õuele, mistõttu endine avar õue ehitati hooneid täis. Niisugust pilti näeme
näiteks Taga-Varesmetsa külas. Skeem (joon. 2), näitab talu plaani, kus
noorem vend on endale ehitanud eraldi hooned piki talu karjatänavat.

Olenevalt traditsioonist, jagada võimalikult kõigile poegadele maad, kil-
lunestid talude maad kapitalismile omase alatise maapuuduse tõttu kääbus-
kruntideks ja nende õued muutusid kitsasteks ning plaanilt ebakorra-
pärasteks.

Ka uute majapidamiste rajamisel tingis maa kokkuhoiu vajadus loomu-
likult õuede vähendamist, mida näeme nn. asunikude juures.

Ou piirati siin, nagu mujalgi Eestis, tavaliselt ainult madala rõhtsaist
lattidest või püsti lippidest tehtud taraga. Kinniseid planktarasid ja kõrgeid
väravaid ei olnud.

Vaatamata vähestele maale on siin elumajad üldiselt võrdlemisi avarad
ja hästi ehitatud. Nad on tihti vooderdatud ja värvitud. Kui maja on vooder-
damata, siis vähemalt aknad on ilustatud valgeks või siniseks värvitud
piirdelaudadega.

Eluhooneid uuendati suhteliselt tihti. Seletatakse seda ühelt poolt sel-
lega, et siin on mets käepärast, teiselt poolt aga sellega, et siinne parimets
annab halba, väheste vastupidavusega puitu. Mõned 70—80-aastased inime-
sed elavad oma eluajal samas talus juba kolmandas elumajas. Nende mäles-
tuses oli aja jooksul toimunud ka hoonete plaanis rida muudatusi. Eriti kii-
rest hakkasid ehitused muutuma pärast talude ostmist, alates käesoleva
sajandi teisest kümnendist.

Erilistest tehnilistest detailidest on vanadel ehitustel säilinud oma-
pärane kirvega raiutud kuuetahuliste palgiotstega nurk — *koerakaela kaba*
(joon. 3). Seda leiame mõnel vanal rehielamul, aga ka vanadel aitaldel. Sää-
raselt tahatud seinad leidub samuti Jõhvi rajooni põhjaosas, aga ka
ingerlaste ja vadjalaste ehitustel. Sarnast nurka mäletatakse ka Gdovi
ümbruses vanadel aitaldel. Niisuguste nurkadega vanadel aitaldel
on katus olnud ka sarikateta. Seda kannavad roovilatid, mille otsad toetuvad
palkidest laotud viiludele. Uuematel aitaldel, nagu teistelgi ehitustel, on sari-
katega katus.

Palkidest viil on siinsetel ehitustel, eriti kõrvalhoonetel, väga tavaline.
Niisugused palkidest laotud viiluga ehitused esinevad ka Kagu-Eestis ja
Peipsiäärsetes vene külates, aga ka Valgevenes ja Novgorodi oblastis,
samuti ka ingerlaste, vadjalaste ja karjalaste ehitustel. Mujal Eestis esineb
säärane viil harva ja peamiselt heinaküünidel.

Kogu käsitletaval alal, välja arvatud kahes kalurikülas, Alajõel ja Uus-
külas, oli vanaks elamuks kas kambriga või kambrita rehetuba. Vanad inie-
mesed mäletavad, et nende lapsepõlves esines rehealusega elurehete kõrval
ka rehealuseta maju. Maja võis koosneda kas rehetoaist ja kambrist ilma
rehealuseta, või oli rehetuba ja rehealune, aga polnud kambrist. See oleneb
muidugi pere majanduslikust seisukorrast. Samal ajal kui mitmel pool
mõisa kandimehed või tündrimaamehed elasid ainult rehetoaist, kus kuivatati
ka vilja ja peksti rehte, oli peremeeste majadel juba peale rehetubade
2 kambrist. Kohaliku maakodanluse eraldumiseiga ilmuvad möödunud sajandi

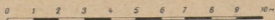
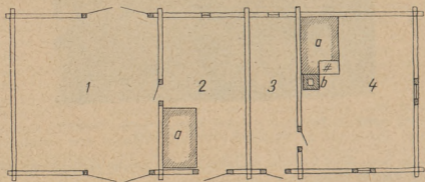
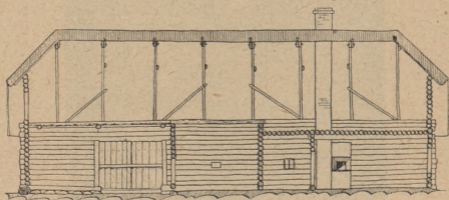
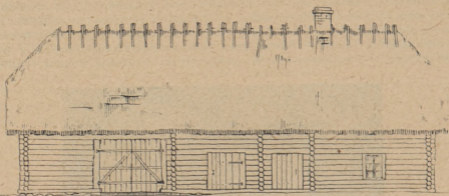
lõpus juba üksikud suuremad ja avaramad elumajad, mis olid ehitatud kas rehest eraldi või rehielamutena, millele jõukamad peremehed peale mõisa poolt lubatud 2 kambri ehtasid oma kulul veel 2 kambrit lisaks. Keskmiku rehielamus oli hilise ajani rehetuba, 1—2 kambrit ja rehealune. Säärase jaotusega elumajad olid lisakus tüüpilised kuni XX sajandi alguseni ja neist on mõned säilinud tänaseni. Nende seas võib eraldada kaht tüüpi. Üht neist võib pidades üldestiliseks. Seda iseloomustab kambrite vahetu liitumine

Joon. 3. Kirvega raiutud (kandiline) nurk nn. *koerakaelakaba*, esineb vanadel ehitustel.

rehetoaale. Seda tüüpi kohtame nii Jõhvi rajooni põlistes eesti külades kui ka lisaku piirkonna külades.

Teine tüüp oli rahvamälestuste järgi varem üldine endistes vene elanike külades, nagu Vaiklas ja Täriveres. Seda kohtame ka Jõugal, Koldamäel, Kurus ja Kauksis. Selle tüübi iseloomustavaks omaduseks on see, et siin oli kambrite ja rehetoa vahel pikk, läbi kogu maja laiuse ulatuv kitsas „koridor”, mis pliidi sisseehitamisega hiljem muudeti köögiks. Vanad inimesed mäletavad, et näiteks Vaiklas ja Täriveres sellest „koridorist”, nagu nad nüüd seda nimetavad, läks üks ühelt poolt tuppa, kus oli suur ahi, ja teiselt poolt rehetuppa, milles samuti oli ahi ja kus kuivatati vilja. Täriveres ei

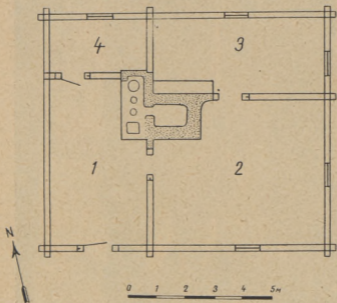

Joon. 4. Vana rehielamu ühes plaaniga, Kauksi külast (end. Baumani talu). ENSV TA Etnograafiamuuseumi jooniste kogust, EJ 68:4). 1 — reheelune, 2 — rehetuba, 3 — koda, 4 — kamber.

olnud niisugustel majadel otsas rehealust. See on seletatav väikese saagiga, mis peksti samas rehetoaas. Vaiklas oli aga säärase jaotusega majadel ka rehealune. Vanade inimeste mälestuste järgi on nende lapsepõlves säärast koridori vene keeles kutsutud сени. Ahjuga suurt kambrit olevat kutsutud изба. Seeni¹st olevat üks uks viinud rehetuppa ja teine изба'sse. Täriveres on säärast koridori kutsutud общий. Hiljem, nagu öeldud, ehitati sellesse koridori pliit ja siis keedeti siin toitu, samuti lehmadele sulpi (vene keeles сульпу), leib aga küpsetati kambri (изба) ahjus.

Etnograafiamuuseumi fondides on säärast tüüpi elumaja plaan 1928. aastast Kauksi külast (joon. 4). Samasuguse plaaniga elumuid on varemini olnud ka Iisakus ja teistes külates.

86-aastane teadeteandja Jaan Palm (end. nimega Ivan Putkin) Kuru külast mäletab, et tema lapsepõlves läks nende elumajal üks õuest rei'sse,

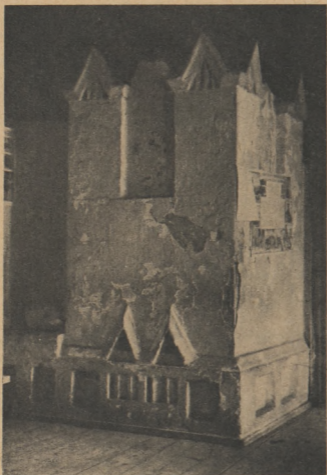
Joon. 5. Sälliku küla, end. Pahvali elumu, ehit. 1894. a. (ENSV TA Etnograafiamuuseumi kogudest, EJ 159:5/16).

s. o. rehetuppa, sellest edasi üks ühelt poolt kambriks ja teiselt poolt rehe- alla. Niisugune oli esimest tüüpi rehielamu. Hiljem, tema noormehepõlves olevat ehitatud teist tüüpi maja, kus üks läinud väljast seeni'sse ja sealt ühelt poolt изба'sse ja teiselt poolt rei'sse. Hiljem ehitatud veel изба'le magamistuba kõrvale ja selle nimetus olnud nii eesti kui vene keeles tagakamber. Kolmas, kõige hilisem maja on ehitatud juba rehest lahus. Iisakus hakati rehest lahus elumaju ehitama aastatel 1870—1880.

Vanemates rehest lahus ehitatud majades (joon. 5) on osalt veel märgata vana seeni ja изба jaotusega plaani, milles seeni aga juba on jaotatud kaheks, köögiks ja sahvriks. Hilisemates rehest lahus ehitatud elumajades esineb venepärane ruumide jaotus vaid Peipsi ääres vene ja segarahvastiku külates. Seal koosnevad elumajad seenist ja eluruumidest, kusjuures seenist viib teine uks majale otsa ehitatud katusega karjaaeda (двор), milles on loomalaut. Säärase plaaniga maju on ka rannaäärsetel eestlastel. Põllumaaga majanditel oli niisuguse elumaja juures olemas veel eraldi ait ja rehi. Venetüübilistel majadel on alati põranda all kelder — подпол, kuhu viib toast luuk, uumatel majadel viib üks keldrisse väljast ja siis nimeta-

takse seda juba norpeб. Madal kartulikelder on ka lisaku ehitustel kõõgi põranda all.

Iisaku uuemate elumajade viilud sarnanevad oma ehitusviisilt vene elumajade viiludega nii Peipsiäärsetes külades kui ka kaugemal Pskovi ja Novgorodi oblastis ja mujal. Neil on nimelt viil laudadega kinni löödud kas kala-saba või muus sarnases mustris. Viilu all, otse seina ülaäärel on kitsas

Joon. 6. Ahi kolhoosi „Sotsialismi Tee” kantseleis, Pootsiku külas. Ehitatud 1910. a.

katus, karniis. Säärast viilu kutsutakse Iisakus *puhas räästaalune* (vene keeles чистый ящик).

Kirjeldatud ala elanike eluruumid on üldiselt väga puhtad. Põrand on valge, harva värvitud. Ta on hästi puhtaks küüritud ja nii eestlastel kui venelastel tihedasti kaetud põrandariietega. Sageli on eestlastel toanurga ülaosas riil, suurtes tubades seisab mõnel pool nurgas, *puhtasnurgas* või *puhaspooles* kapp küünaldega. Selle nurga tähistamine meenutab vastava vene majade nurga (siin vene keeles большой угол) kaunistamist. See on veel käesoleva sajandi algul olnud tavaline ka Iisaku luteriusulistel eestlastel.

Iisaku elumajade üheks omapäraseks nähtuseks on nende ahjud. Vana rehetoa ahi oli keriseta. Teadeteandjate kinnitust mööda on kerisega ahjusid hakatud ehitama uuematesse elumajast eraldi ehitatud rehtedesse. Teati rääkida, et vanasti olnud izba ja seeniga majas ahi vene moodi puust alusel. Praegustes vanemates venepärase plaaniga elumajades (näiteks Kuru külas) on ahi toas ukse kõrval, suuga ukse poole. Mujal Iisakus on uuemates majades ahi ehitatud maja keskele, nii et ta oma eri külgedega ulatub igasse tuppa. Praegu on enamasti ühes toas kas ahju või soojamüüri kõrval *lesku* ehk *lezenka*. See tekkis siin möödunud sajandi lõpul. Varemini ehitati see telliskividest, uuemates majades aga on see vahel ehitatud isegi kahhelkividest. Kõige uuemates ehitustes leskut enam ei ole.

Iisakus käesoleva sajandi esimesel poolel ehitatud elumajade ahjud on väga suured, nad omavad omapäraseid karniise ja tühemeid ning astanguid (joon. 6). Sageli on neil karniiside taga madal ahjupealne, kuhu saab ahjukapist üles ronida, et end seal soojendada. Need ahjud on enamasti ehitatud kohapeal tuntud Sõrumäe pottsepa Lepiku ja ta õpilaste poolt. Olgu veel märgitud, et siin on ahju siibri nimetus sama, mis vene keeles: *juška*.

Elumajadest eraldi ehitatud rehed seisavad, niipalju kui ruum õuel lubab, tuleohtlikkuse pärast alati teistest hoonetest eemal. Iisakus nähtud rehed on kolme tüüpi. Esimesse kuuluvad rehed, mille tagaküljel rehetoa ja rehealuse sejn on ühel joonel. Rehe esiküljel aga on rehetuba rehealusest kitsam ja rehetoa ette jääb lahtine katusealune *ukseesine* ehk *ukseedine*. Teist tüüpi rehtedel on rehetuba rehealusest mõlemalt poolt kitsam; rehetoast eemaleulatuvad katusenurgad toetuvad sammastele. Kolmandat tüüpi rehtedel on rehetuba ja rehealune ühelaiused. Viimast tüüpi rehtesid esineb harva. Teist tüüpi rehed on levinud ka Jõhvi rajooni põhjaosas, Valgevenes ja Lätis; samasuguseid rehtesid on Etnograafiamuuseumis leiduvail andmeil ka Leningradi oblastis.

Suuremal osal rehtedest on kahekordsed parred, mida Eesti NSV alal tuleb lugeda idapoolseks nähtuseks. Niisugused parred esinevad Valgevenes ja Leningradi oblastis ning samuti Soomes.

Vanimaid ehitusi tuleb kõige sagedamini ette aitade hulgas. Tihti näeb aita, mis oma olemasolu kestel on juba kolmandale kohale üles laotud. Mõnede aitade iga arvatakse ulatuvat vähemalt 150-le aastale. Nagu eespool öeldud, on neil aitadel kirvega raiutud nürk, palkidest viil ja katus, mis oma rooviga toetub viiludele. Sissekäik on neil ühest otsast ja suurus kõigil ühtlane, 4,2 × 5 meetrit. Niisuguseid väikseid aitu on tavaliselt perel olnud 2, üks riiete, teine viljaaidaks. Ühed neist on kõrgemad, teised madalamad. Mõnedel ulatuvad küljepalgid ja otsakatus ette, teistel ulatub viil ette, nagu näitel joon. 7. Säärase viiluga aitu on teada Kagu-Eestist, Valgevenest ja Karjala-Soomest. Teisel aidatüübil on sissekäik küljelt, katuse räästas ulatub siin ette ja toetub kas aida eesküljel olevatele sammastele või väljaulatuvatele ülemistele küljepalkide otstele. Ka mõnel niisugusel vanemal aidal on nurgad kirvega raiutud kuueta huliste otstega.

Vanemat tüüpi laut on kolmeosaline. Keskel on karjaaed või sara, ühel pool otsas on loomalaut, teisel pool lamba- ja sealaut, osa on mõnikord ka hobusetalliks. Selline sega-laudahoone jaotus on vanim ja esines üle terve Eesti.

Peipsiäärsetes külades on, nagu öeldud, karjaaed laudaga ehitatud vahe-tult maja otsa. Mujal külades seisab laut alati elumajast kaugel, üle õue, kas maja vastas või küljel.

Iisaku elanikke eraldas XIX sajandil muust Virumaast nende rõivastuski. Iisaku meeste särk oli nii lõikelt (püstkrae ja eest külje poole viltu kinni-

sega) kui kandmisviisilt (pükste peal) venepärane. Siin ei kantud tol ajal mujal Eestis üldiselt levinud lühikesi villaseid pükse, vaid püksid olid pikad ja linased või takused. Naised kandsid mitte Põhja-Eestile iseloomulikke käiseid, triibulist seelikut ja kirivööd, vaid punasega tikitud särki. Särgi peal kanti setu umbrüü taolist *krassik*'ut, mis varem oli valge ja hiljem värviline, ja laia, riidest või „letitud”, s. t. palmitsetud kitsast vööd. Abielu-naiste peakatteks oli samal ajal vene *povoinik*, mis siin aga noorikule esimest korda pähe pandi eestipärase linutamise kommetega.

Nii mehed kui naised kandsid möödunud sajandi keskel ülirõivana valget linast *rüüd* (eest lahtikäiv puusavoltideta pikk-kuub, joon. 8). Rüü ilustati rinna eest ristpistes kaunistusega. Iisaku rüüd olid hoo-

Joon. 7. Vana ait. „Peipsi Laine” kolhoos (Kuru küla).

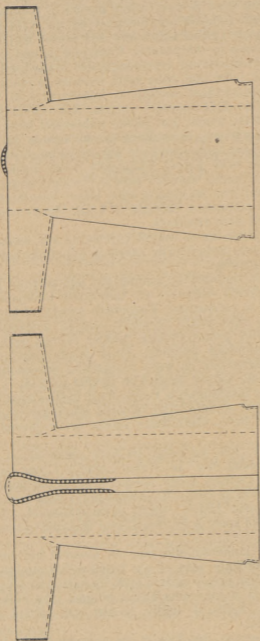
pis teistsuguse lõikega kui Virumaa ja muu Eesti meeste linased rüüd.

On veel mälestusi ja muuseumikogude põhjal andmeid rahvarõiva osadest, mis seda ala seob vanema vadjapärase rahvarõivaga. Nii on Iisakus naised kandnud linikutaolist peaeht *povoi*'d, mis sarnanes vastavale vadjanaiste *sabana*'le. Samuti on andmeid, et naised on seljataga kandnud põlletaolist riidetükki, mis on omane mordva naiste rõivastusele. Iisakus on naised kandnud ka kõrvarõngaid, aga mujal Eestis seda kommet polnud. Eesti naistele tavalist rinnaehte, sõlge, on kantud ainult Iisaku põhjapoolsetes äärekülades. Vaiklas ja segarahvastikuga külades sõlge kantud ei ole.

Üldiselt oli ja esineb ka praegu Iisaku naiste käsitöös venepäraseid ornamente ja värvitoone (loomamotiive, eredaid värve), mis seda ala eraldab muust Virumaast. Iisaku käsitööde ja rahvarõiva ornamendi ja värvitoonide mõju on aga märgata Iisaku naabruses olevates põliseesti külades.

Rahvarõivas kadus kandmiselt nii venelastel kui eestlastel möödunud sajandi viimasel veerandil.

Siinsetel vene ja eesti küladel on mitmeid ühiseid jooni kombestikuskis. Nii on siin tuntud noorte neidude käsitööohutute korraldamine, nn. *subritkad*

Joon. 8. Vana rüü (eest ja tagant, mustaga märgitud punased kaunistused ümber kaela ja varruka suudes; ENSV TA Etnograafia muuseumi kogudest, A 443 : 62).

ehk *ehalkäimised*. Palju ühiseid kombeid on esinenud ka vanemal ajal nii tootmisalases elus (nagu karjakasvatamisega seotud kombed) kui ka perekondlikus elu-olus (näit. pulmakombeis).

Kuigi kogutud andmed on esialgsed ning vajavad täiendamist ja täpsustamist, võib nende alusel ometi juba nüüdki öelda, et käesoleva ala elanikkond moodustab vene ja eesti rahva piiriäärse nähtusena omapärase etnilise grupi. See pole juhuslik ega üleminev nähtus, vaid tal on oma kestev ajalugu, oma aegade jooksul kujunenud iseärasused majanduselusel, materiaalses kultuuris, keeles ja rahvaluules. Viimaseid polnud siin kahjuks võimalik puudutada. Olemasolevad arheoloogilised, ajaloolised ja etnograafilised andmed lasevad sellel alal näha mitut kultuuri ja etnilist kihti. Arheoloogilised ja antropoloogilised materjalid kõnelevad siin vene-vadja või -ingeri asustusest XII—XIII sajandil. Hiljem, XIV—XVII sajandil tungib siia põhja poolt eestlasi, samal ajal jätkus nähtavasti idast aegajalt vene-soome elementide juurdevool. Selle tõendiks on asjaolu, et etnograafilises materjalis esinevad vene kultuurimõjude kõrval vadja-ingeri komponendid. XVIII—XIX sajandil, eriti pärast Põhjasõda tuleb Iisakusse uusi vene asunikke, kelle peakeskuseks kujuneb eeskätt Vaikla-Porskovo. Seoses sellega kasvab etnograafilises materjalis vene mõju. Venelased, kelle peamiseks tootmisalaks oli põllundus, kaotasid XIX saj. lõpuks oma keele, kalurikülades aga säilitasid selle täielikult.

Ajalooliste materjalide kõrval koguti kirjeldatud alal loomulikult ka andmeid vene ja eesti rahva vastastikuste suhete ja mõjutuste kohta kaasaegses, nõukogude perioodi elu-olus.

Püüdes kapitalismi tingimustes summutada lepitamatuid klassivastuolusid, õhutas natsionalistlik kodanlus eri rahvustest töötajate vahel vaenu, ebavõrdsuse tundeid ja sallimatust. Vaatamata sellele, et kapitalismi tingimustes mürgitati eri rahvustega rajoonide elanike vastastikuseid suhteid kodanlik-natsionalistliku propagandaga, püüdes sellega eesti ja vene naaberkülade rahvast üksteisest eraldada, püsis nende vahel ometi sõbralik lähikäimine. Selle avalduseks on need vastastikku omandatud ühised kultuurinähtused ja mõjud, millest eelpool on toodud näiteid.

Nõukogude võimu taastamisega Eestis need vastastikused suhted muutusid põhjalikult. Pääsis võidule kõigi rahvaste võrdõiguslikkus. Venelasi ja eestlasi seovad nüüd üheks sõbralikuks pereks nende ühised huvid ühises sotsialistlikus töös.

Uuritud alal, nagu juba märgitud, on kaks segakolhoosi, vene ja eesti liikmeskonnaga („Esimene Mai” ja „Peipsi Laine”). Ühine töö nendes artelides viib mõlemad rahvused kõige tihedamasse vastastikusesse kontakti. Selleks aitab palju kaasa ka eestlaste vanema põlve vene keele oskus. Iisaku 7-aastasest koolis on vene lastele loodud paralleelklassid. Üheskoos koolis käies, ühiselt osa võttes kooli ja ühiskondlikest üritustest kasvavad nad ühiseks pereks.

Nii vene kui eesti kolhoosnike seas on tõusnud hariduslik tase. Kui vanema põlve kolhoosnike seas ei ole keskkooliharidusega inimesi, siis nüüd õpivad juba paljude perede noored kesk- ja mõned ka kõrgemates õppeasutustes. Kolhoosid on andnud oma noorte hulgast juba hulk traktoriste ja teisi õppinud töölisi. Kolhoosi juhtiv kaader on käinud end täiendamas erialastel kursustel.

Nii kunstiline isetegevus, mis kasvab iga aastaga, kui ka kehakultuur ja sport koondab mõlemast rahvusest noori ühistesse üritustesse. Kolhoosinoorus ligineb üksteisele mitte ainult oma kolhoosi, vaid ka külanõukogu ja veelgi laiemates piirides.

Kapitalismi aja rahvuslikus kultuuris domineeris kodanlik-natsionalistlik kultuur. See kultuur halvustas teisi rahvusi ja isoleeris end teistest. Vene ja

eesti rahva sotsialistlik kultuur aga mõjub vastastikku viljastavalt, mis avaldub naiste käsitöös, kodukaunistamises, rahva toitudes jne.

Esitatud materjal, olles kogutud üheainsa lühikese ekspeditsioonija kestel, on veel mitmeti lünklik. See nõuab edasist täiendamist ja täpsustamist. On vaja koguda ka võrdlusmaterjali naabrusest, nii eesti kui vene elanike'lt. Iisaku eestlaste ja naabruses olevate vene külade kultuurisuhete pildi täiendamiseks tuleb siia veel lisada selle ala keeleteaduslikkude ja rahvaluuleliste andmete uurimise tulemusi. See kõik on edasise töö ülesandeks.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloo Instituut*

Saabus toimetusse
20. IV 1953

ЭСТОНСКИЕ И РУССКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ В МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЕ НАСЕЛЕНИЯ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОЙ ЧАСТИ ЭСТОНСКОЙ ССР

А. Х. МООРА

Резюме

В статье подводятся предварительные итоги работы по сбору этнографических данных на северо-востоке Эстонской ССР (в южной части Йыхвиского района), проведенной в 1952 году. Всего было обследовано 22 деревни.

Население этих деревень (за исключением одной — Алайыэ) состояло до конца XIX века из крестьян-дворохозяев, арендовавших свои хутора у местных помещиков, а также из батраков, работавших как на дворохозяев, так и на помещиков. В состав рыбацкого населения причудской деревни Алайыэ входило значительное число мещан из городов Гдова, Раквере, Пайде, Валмиера и др. За время с 1890 по 1913 год большинство крестьян-дворохозяев выкупило арендуемые ранее земли. Купленные участки были большей частью невелики, 14—30 га, отдельные же достигали 50—60 га.

В 1940 году Советская власть наделила безземельных и малоземельных крестьян землей. В 1949 году развернулось массовое колхозное движение эстонского крестьянства.

В обследованном районе в настоящее время имеется 7 колхозов, из них один является рыболовецким, один смешанным, остальные — сельскохозяйственными артелями. Каждый из этих колхозов имеет 1200—2000 га земли. В составе каждого колхоза — от 51 до 90 семей. В колхозах быстро развивается животноводство, садоводство и огородничество.

Деревни, нанесенные на карту крестиками (рис. 1), имели в прошлом смешанный состав населения. Назовем это население, по наименованию местного центра, ийсакскими эстонцами. Причудские деревни Алайыэ и Уускюла являются русскими поселениями. Деревни Катасе и Куру имеют смешанное население.

Обследованная территория была заселена, по данным археологии, сравнительно поздно — лишь в XII веке н. э. В то время на этой территории появляются курганы новгородского типа, инвентарь которых носит в общем славянский облик, но проявляет при этом также и некоторые водьско-ижорские черты. По данным антропологии, обнаруженные

в этих курганах скелеты представляют смешанный (русско-финский) тип.

По данным письменных источников XVI—XVII веков, в северной и средней части рассматриваемой территории преобладало эстонское население, между тем как на юге, по побережью Чудского озера, и на юго-востоке жили русские. В XVII веке русские упоминаются также на севере данной территории.

Согласно семейным традициям, часть ийсакских эстонцев считает себя приемниками исконного местного населения. Предки же другой части были, по преданию, пришельцы из бывших Псковской, Петербургской и других русских губерний, а также из Польши.

Собранные нами данные указывают, что русские сохранили свой язык дольше всего в деревне Порсково (ныне Вайкла), в других же деревнях они утеряли его раньше. Поэтому народная традиция помнит русских главным образом лишь в этой деревне.

Во всех ийсакских деревнях старшее поколение, лет 50 и старше, владеет русским языком. Одна часть населения усвоила его от родителей, другая же часть научилась ему в результате общения с соседним русским населением. Отдельные 70—80-летние старики предпочитают и в настоящее время говорить по-русски. Хутора, после выкупа их в собственность, вскоре были разделены в процессе наследования между сыновьями дворохозяев на большое число мелких участков. Такое явление было чуждо для остальной Эстонии, за исключением лишь юго-восточной части Эстонии, где оно явилось, повидимому, результатом русского влияния.

Разделом хуторов между сыновьями объясняется то, что до коллективизации в ийсакских деревнях целые группы соседних дворов принадлежали однофамильцам. Среди них встречаем много фамилий русского происхождения: Карп, Субка, Федька, Нимвитский, Шевлинский, Заболотный, Давидов и т. д. В деревне Вайкла сохранилась отчасти еще и русская топонимика.

Такой же процесс перехода от одного языка к другому, только в обратном направлении, наблюдается и у населения в русских деревнях Причудья. Так, в состав русского населения деревни Катасе вошло немало эстонцев. В русских рыбацких деревнях Алайыз и Уускюла отдельные семьи помнят еще свое эстонское происхождение.

В обследованном районе прослеживаются, таким образом, два параллельных процесса этнической ассимиляции. В прибрежных рыбацких поселениях, за исключением деревень Каукси и Куру, происходило и продолжается в наши дни обрусение поселившихся в этих деревнях эстонцев. На всей остальной территории происходил обратный процесс, процесс постепенного восприятия русскими эстонского языка.

Оба эти явления ускорились с развитием капиталистических отношений. Ранее других слоев смешанного населения ассимилировалась многочисленная зажиточная прослойка — сельская буржуазия, классовые интересы которой побудили ее примкнуть к более многочисленной здесь эстонской буржуазии. Существенную роль сыграло также вероисповедание. Русские принуждены были, частично уже с XVII века, принять лютеранство. Лютеранская церковь содействовала несомненно тому, что русские крестьяне, принявшие протестанство, забывали свой язык и ассимилировались с эстонским населением.

Разнородный этнический состав ийсацкого населения отражается и в его материальной культуре.

Из земледельческих орудий следует отметить соху с изогнутой рос-

сохой, неизвестную в остальной Эстонии. Соху называли тут как эстонским названием *аркадра*, так и русским — *ругач*, *ругачулка*, *рыгачи*.

В пище и ее приготовлении у населения Ийсаку, в особенности в деревне Вайкла-Порсково, проявляются некоторые русские черты. Приготовление производится нередко в печи. В ассортимент изготавливаемых блюд входят разные виды пирогов, выпекаемых как из ржаной, так и из пшеничной муки, с начинкой из мяса, брюквы или кислой капусты. Пироги начинялись также грибами и рыбой, что, совершенно очевидно, представляет русское явление. В прошлом в пище наблюдалось еще больше русских черт (употреблялась так называемая гуща, конопляное молоко, некоторые блюда из творога и т. д.).

В планировке поселений в настоящее время не наблюдается чисто русских черт (за исключением деревни Алайэ). О деревне Тяривере старики рассказывали, что в ней в середине XIX века дворы располагались по обе стороны широкой улицы, тесно один возле другого, причем жилые дома были обращены фронтоном к улице.

Планировка отдельных дворов в ийсацких деревнях та же, что и в остальной Эстонии. Постройки размещаются обыкновенно вокруг открытого просторного прямоугольного двора. Однако в связи с разделом хуторов между наследниками этот план подвергался изменениям. Двор застраивался постройками младших братьев, становился более тесным и терял свою прежнюю форму (рис. 2).

Жилые дома обычно довольно просторны. Они нередко обшиты тесом и окрашены. Окна часто обрамлялись досками, окрашенными в синий или белый цвет.

Из технических строительных особенностей отметим еще так называемый «граненый» угол, который сохранился в некоторых старых домах типа жилой риги и во многих старых клетях (рис. 3). У старых клетей крыша построена без стропил, она опирается на самцы, т. е. на бревенчатый фронтон. Такие постройки наблюдаются у русского населения Причудья, такого типа фронтоны характерны и для Белоруссии, для Новгородской области, а также встречаются у карельских построек.

На всей обследованной территории, за исключением рыбацких деревень Алайэ и Уускула, старое жилье представляло из себя либо жилую ригу, либо было связано с ней. В то время как батраки, или так называемые «полуденки», в большинстве случаев жили в одной только риге, где сушили и даже молотили хлеб, дворохозяева обычно имели дома, состоявшие из риги с двумя каморами. С ростом местной деревенской буржуазии появились к концу прошлого столетия отдельные еще более просторные дома. У середняков же жилой дом состоял и позже из риги, гумна и 1—2 каморок, объединенных под одной крышей. Среди домов прослеживаются два разных типа. Первый характерен тем, что в нем каморы непосредственно примыкают к риге. Этот тип встречается в коренных эстонских деревнях, а также в деревнях ийсацких эстонцев. Второй тип жилища был, согласно воспоминаниям стариков, прежде общим в деревнях с полурусским населением, как например, в Вайкла-Порсково и Тяривере. Он встречается также в Ийуга, Колдамэ и даже в Куру и Каукси. Отличительной чертой этого типа жилищ является то, что он имел между каморами и ригой длинное узкое помещение, называвшееся в прошлом *сенями*, превратившееся позднее в кухню (рис. 4). Из сеней одна дверь вела в *рей* — ригу, другая в жилую комнату — *избу*. В деревне Тяривере указанный коридор назывался *общим*.

В изучаемом районе жилые дома стали строиться отдельно от риги сравнительно рано, уже в 1870—1880 годы.

На побережье Чудского озера в русских деревнях дома только рус-

ского типа. Они состоят из избы и сеней. К дому пристроен крытый двор. Русский тип домов восприняли частично и проживающие в пригородских деревнях эстонцы.

На всей обследованной нами территории новые постройки очень часто имеют одну русскую черту: у них доски фронтона поставлены «в елочку», а под фронтоном проходит узкий карниз или так называемый «нижний козырек». В других районах Эстонии мы этого, в особенности козырька под фронтоном, не встречаем.

Жилые помещения в Ийсаку отличаются чистотой. Пол преобладает некрашенный, однако он чисто вымыт и покрыт, как обычно в русских избах, половиками. Иногда в углу комнаты имеется полочка. В отдельных домах в углу большой комнаты стоит низкий шкаф с двумя свечами на нем. Это, повидимому, воспоминание о бывшем «большом» угле, который украшался в ийсацких домах еще в начале этого столетия, даже в лютеранских семьях.

Характерную особенность описываемых домов более позднего времени составляют их печи (рис. 6). Почти во всем обследованном районе печи имеют лежанку, называемую *lesku*, *lezenka*. Лежанка появилась в конце прошлого столетия. Отметим, что вьюшка в Ийсаку имеет русское название (*juška*).

Риги встречаются трех типов: первый тип риги отличается тем, что ее задняя боковая стена является продолжением стены гумна, с передней же стороны рига уже, так что крыша тут образует навес. У второго типа рига с обеих сторон уже гумна. Рига третьего типа характеризуется тем, что она имеет одинаковую ширину с гумном.

У большинства риг колосники, *грядки*, расположены двумя ярусами, что характерно только для восточных районов Эстонской ССР.

Большинство старых клетей отличается гранеными углами и крышей на самцах. Клетки имеют большей частью определенный размер, $4,2 \times 5$ м. Отдельные клетки имеют выступающий вперед фронтон (рис. 7). Такие же клетки с выступающим фронтоном известны в Карелии. Этот тип клетки встречается, по данным Этнографического музея АН ЭССР, также на юго-востоке Эстонии.

Народная одежда ийсацкого населения показывала много русских черт. В ней прослеживались также отдельные вольско-ижорские элементы.

Изложенный материал показывает, что мы здесь имеем дело со своеобразной этнической группой населения, имеющей свою продолжительную историю, свои особенности в хозяйстве, материальной культуре, а также в языке и фольклоре.

Археологические, исторические и этнографические данные позволяют проследить в данном районе несколько культурных и этнических наслоений. Археологические и антропологические материалы позволяют говорить о существовании на данной территории в XII—XIII веках смешанного русско-финского (вольско-ижорского) населения. Позже, в XIV—XVII веках сюда стали проникать с севера эстонцы; одновременно, повидимому, продолжался и прилив русско-финского населения с востока.

В XVIII—XIX веках, особенно после Северной войны, в Ийсаку проникают новые русские пришельцы, которые укореняются главным образом в Порскове-Вайкла. В связи с этим в этот период в культуре местного населения усиливается русское влияние. Русские, основным занятием которых было земледелие, переняли к концу XIX века эстонский язык. В рыбацких же поселениях русские сохранили свой язык.

Собранные материалы показывают также, как при капитализме взаимоотношения между различными национальностями в обследованном

районе отравлялись буржуазно-националистической пропагандой. С становлением в Эстонии советского строя их взаимоотношения коренным образом изменились. Восторжествовала идея равноправия всех национальностей. Русских и эстонцев связывает в одну дружную семью единство интересов в социалистическом труде. В описываемом районе имеется, как уже отмечалось, два колхоза со смешанным, русско-эстонским населением. Совместная работа в этих сельскохозяйственных артелях ведет к теснейшему взаимному общению представителей обоих народов, чему в значительной мере содействует знание старшим эстонским поколением русского языка. Посещая совместно школу, участвуя совместно в многочисленных кружках самодеятельности и в хорах, где поются русские и эстонские песни, колхозная молодежь обеих национальностей сближается не только в своем колхозе, но и в пределах сельсоветов. В общественный и семейный быт населения ийсакских деревень внедрились качественно новые отношения. Расцвет культуры русского и эстонского народов взаимно обогащает быт обеих национальностей, что ярко прослеживается также на их материальной культуре.

Изучению ийсакских эстонцев положено пока лишь начало. Эту работу следует продолжить, привлекая к ней также лингвистов и фольклористов. Дальнейшее комплексное изучение этой своеобразной группы населения даст, как можно надеяться, результаты, имеющие не только местный интерес, — они позволят сделать и некоторые более общие историко-этнографические выводы.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
20 V 1953